

MOTIV - LIK VJEŠTICE U HRVATSKIM TRADICIJSKIM PRIČAMA

Valčić, Nika

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:478633>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

MOTIV-LIK VJEŠTICE
U HRVATSKIM TRADICIJSKIM PRIČAMA

NIKA VALČIĆ

Split, 2024.

Odsjek za rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Prijediplomski studij ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja

Kolegij: Hrvatske predaje

MOTIV – LIK VJEŠTICE U HRVATSKIM TRADICIJSKIM PRIČAMA

Studentica:

Nika Valčić

Mentorica:

doc. dr. sc. Tea-Tereza Vidović Schreiber

Split, rujan 2024.

Sadržaj

UVOD.....	1
1. O HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI I PREDAJAMA	2
1.1. Povijest hrvatske usmene književnosti.....	2
1.2. Priče i predaje.....	5
2. TKO SU VJEŠTICE?	8
2.1. Suđenje vješticama iz Salema	10
3. VJEŠTICA U HRVATSKIM TRADICIJSKIM PRIČAMA	12
3.1. Progoni i sudski procesi	14
3.2. Hrvatske predaje o vješticama	16
3.2.1. Veronika Desinić: hrvatsko-slovenska uspomena	16
3.2.2. Magda Logomer Herucina - posljednji vještičji proces.....	17
3.2.3. Grička vještica	19
3.2.4. Šibenske vještice.....	20
3.2.5. Legenda o vješticama s Kleka	20
3.2.6. Bijela vještica	21
3.2.7. Kuma coprnica.....	22
3.2.8. Coprnice na Zagrepčici	22
3.2.9. Vještice iščupale i ispekale srce	23
3.2.10. Svoju djecu jela	23
3.2.11. Mala dječica i stara vještica.....	24
3.2.12. Štrigo s repom.....	25
4. PRIKAZ VJEŠTICA U POPULARNOJ KULTURI.....	27
4.1. Figura vještice u popularnoj kulturi	27
ZAKLJUČAK.....	31
SAŽETAK.....	32
ABSTRACT.....	33
POPIS LITERATURE	34

UVOD

Usmene su predaje velik su dio književnog identiteta svakog društva. Dok su neke jednostavno zabavljale i nasmijavale puk ili prenosile važne životne lekcije, druge su, poput demonoloških, češće služile kao upozorenje i tjerale strah u kosti svakog slušatelja. Jedan od najkorištenijih motiva i likova demonoloških priča jest vještica. Fenomen vještica neosporivo je obogatio povijest i folklornu ostavštinu zajednica diljem svijeta. Ne postoji mjesto ili društvo koje se na ovaj ili onaj način nije susrelo s vješticom, a isto, naravno, vrijedi i za Hrvatsku. Hrvatski je folklor puno bogatiji zahvaljujući pričama o vješticama i drugim nadnaravnim bićima. Vještica je od davnina lik koji intrigira, plaši i privlači sve generacije. Međutim, tko je vještica? Koliko toga o njoj znamo? Kakva je njena uloga u društvu, a kakva u književnosti? Na ta i mnoga druga pitanja odgovore donosi ovaj rad.

Prvenstveno, cilj je rada analizom i usporedbom informacija prikupljenih iz brojnih izvora stvoriti sveobuhvatnu sliku vještice ne samo kao lika usmene književnosti, već i same žene zvane vješticom, bila ona to zapravo ili ne.

Kroz četiri poglavlja koja slijede rad se osvrće prije svega na povijest i začetke usmene književnosti u Hrvatskoj te definira pojam predaje i motiva specifično demonoloških predaja. Nadalje, dotaknut će se i konotacije koju je lik vještice imao kroz povijest, što u Hrvatskoj, što u ostatku svijeta te će, kroz primjere predaja, legendi i drugih kratkih priča, dati nešto konkretniji uvid u položaj jedne vještice unutar hrvatskog društva. Veliki dio vještičjeg svijeta, a samim time i ljudske povijesti bila je inkvizicija, koja će također, u nešto kraćim crtama, biti opisana u ovome radu. Zaključno, na primjerima modernije kazališne i filmske produkcije iznesena je suvremena slika vještice te njen doprinos današnjem shvaćanju žene i njene slobode u odnosu na društvo.

1. O HRVATSKOJ USMENOJ KNJIŽEVNOSTI I PREDAJAMA

1.1. Povijest hrvatske usmene književnosti

Književnost je svoje početke pronašla otprilike kada je i čovjek po prvi put osjetio vrijednost i važnost govora, pa počeo bilježiti sebe i svijet oko sebe. Novu je književnu zbilju stvarao prema onome što mu je bilo poznato. Kako bi se izražavao na način koji priliči jednom stvaratelju, čovjek je morao izmišljati nove i prilagođavati stare izraze onome što želi reći. Taj je novi govor bio puno slikovitiji, figurativniji i simbolički bogatiji od svakodnevnog, pa su se njime ostvarivale i znatno drukčije teme i sadržaji. Govoriti na taj način nije znao svatko, pa su i ti stvaratelji te njihova djela i zajednice bili mnogo cjenjeniji upravo zbog takvih mogućnosti (Botica, 2013: 21-39).

Upravo je to bio početak usmeno-književne komunikacije. Nju definira trojni niz kojeg čine autor, djelo i primatelj, a svaki od tih članova ima svoju funkciju i specifičnosti. Unatoč brojnim promjenjivim čimbenicima o kojima može ovisiti komunikacija, uvijek se realizira upravo kroz ova tri člana – bez njih nema oblika usmeno-književne komunikacije. Pošto se usmeno-književna komunikacija, barem u prošlosti, ostvarivala u svakodnevnom životu i opisivala običaje i tradiciju, još se naziva i tradicijskom komunikacijom (Botica, 2013: 21-39).

Mnoga usmeno-književna djela imaju jednu stvar zajedničku – često se ne zna tko im je autor. Ono što jest poznato je da se uvijek radilo o pojedincu, vrlo darovitom pojedincu. Ništa manje važni nisu ni izvođači tih struktura nepoznatih autora. Oba pojedinca na specifičan način svojim sposobnostima i interpretacijom obogaćuju društvo i umjetnost. Kako je s vremenom rastao interes za autore, pojavio se i sve veći broj stručnih opisa koji su, ne samo tražili podrijetla određenih djela, nego i određivala njihova glavna obilježja te ih nastojala svrstati u žanrove. Tako je nastala i druga trijada usmeno-književne komunikacije: motivacija – rod/vrsta – funkcija. Za svako je djelo potrebna motivacija, a kada se pronađe, iz nje proizađe književno djelo koje se onda prema svojim obilježjima može i ne mora svrstati u književni rod. U njemu svako gotovo djelo ima neku svoju funkciju (Botica, 2013: 21-39).

Rezultat bilo kojeg oblika usmeno-književne komunikacije je književno djelo – govorno ili pisano određen artefakt podložan vrednovanju i teorijskim provjerama. Neovisno o tome radi li se o pisanom ili govorenom obliku, prenošenjem tradicije i sadržaja u svojoj izvornosti zadržava se optimalna forma i struktura djela. Ona je lako pamtljiva i prenosiva, te prilagodljiva promjenama u govornoj realizaciji. U održavanju te forme od velike su pomoći jezik i izvedba

gotovog djela. Poznavanjem jezika i pojmova bitnih za prenošenje priče održava se stabilnost svih kulturoloških i tradicijski bitnih sastavnica, kao i izvornost djela. Izvedbom gotovog djela stvara se svijet tog djela koji se razlikuje od onoga van njega, onoga koji sluša. Pričanje kao čin tada postaje konkretno djelo i ostvaruje usmeno-književni oblik koji sad poprima sve prave odlike književnosti, a to su kontekst, forma i struktura (Botica, 2013: 21-39).

Publika tj. primatelj nekog djela neizostavan je član usmeno-književne komunikacije. Kako bi publika u potpunosti razumjela djelo, bitno je ostvariti njeno aktivno sudjelovanje. Postojanost i dugovječnost nekog usmeno-književnog oblika ovisi upravo o publici i njenoj naklonosti prema istom. Publika prihvaća tekst onako kako ona želi, a ne prihvati li ga, djelo neće zaživjeti u stvarnosti. Autor kojemu je stalo do mišljenja publike prilagođavat će tekstove njihovim povratnim informacijama u nadi da će te promjene ući u optjecaj društva. Na taj se način stvara aktivna interakcija i postiže te održava kontinuitet usmene književnosti. Ona je uvjet i znak opstanka nekog djela (Botica, 2013: 21-39).

Budući da se kroz povijest usmena književnost ostvarivala riječima i u kontekstu naroda, običaja i života, svrstavala se često u područje filologije i antropologije. Te su se grane nazivale usmeno-književnim fenomenom, a Botica (2013) izdvaja i najčešća tri naziva za njega: narodna, folklorna i usmena književnost.

Naziv *narodna književnost* vrednuje ono narodno u kontekstu izvornosti, identiteta i pripadnosti nekoj kulturi i narodu. Sam pojam narodne književnosti postao je ideal po kojem se trebala stvarati sva književnost, upravo zbog svoje originalnosti i važnosti za neko područje ili skupinu ljudi. U ovome se, naravno, kontekstu pojam narod definira kao dio poezije i svojevrsni izvor motivacije za stvaranje. Kao odgovori na pitanje autora iznikle su dvije pretpostavke. Prva je bila ta da je narod kao kolektiv tvorac ovog oblika književnosti, a ne pojedinac. Prema drugoj se vjerovalo da se usmena književnost „spustila odozgo“ iz nekog intelektualnijeg i cjenjenijeg društvenog sloja, pa došla do običnog puka koji ju je onda sebi prilagodio i nastavio dalje širiti. U oba slučaja, zanemarivala se opća mogućnost da u narodu postoji pojedinac izuzetnih mogućnosti umjetničkog izražavanja i stvaranja. Naziv se s vremenom počeo udaljavati od takvih pretpostavki te počeo definirati književnost kao ono što zaista jest – skup djela nepoznatih, ali iznimno darovitih pojedinaca iz naroda stvorenih po mjeri svoje sredine i bez obzira na društveni status.

Folklorna književnost (saks. folk lore = znanje naroda) naziv je koji obuhvaća sve ono što je prije njega obuhvaćala usmena književnost – cjelokupno književno stvaralaštvo nekog naroda

i svih njegovih slojeva. Promatrajući temelje folklorne književnosti, istraživači i teoretičari su počeli razumijevati ozbiljnost folklora kao sastavnice kulture, te mu odlučili pružiti i jednako ozbiljan pristup. Unutar folklorne književnosti broj osnovnih tipova bio je poprilično ograničen, a razlog tomu bila je činjenica da je velik broj folklornih tekstova bio inačica nečeg već ispričanog, viđenog ili odslušanog. Raščlamba folklornih i nefolklornih elemenata književnosti potekla je iz američke škole koja folklor ne definira samo kao književne uspjehe, nego i kao glazbu, ples, vizualnu umjetnost i cijeli komunikacijski proces neke zajednice. Elementi se dijele prema tri čimbenika: tekst (formula, struktura događaja, sintaksa) – tekstura (izdvojenost folklora iz neumjetničkih oblika kroz glazbu, likovno djelo, ritam) – kontekst (mjesto, vrijeme i društvo za obavljanje folklornog čina). Folklorom se, dakle, može nazvati svako područje duhovne ili materijalne kulture ljudi, od najjednostavnijih do najsloženijih oblika.

Usmena književnost do danas je ostao najčešće korišten naziv i od svojih je začetaka uspio proširiti ono što je prije njega označavala folklorna književnost. Tim se nazivom obuhvaćaju i pripovijetke, predaje, zagonetke, narodne pjesme, basne i drugi slični oblici. Upravo je zbog svog širokog raspona ovaj termin toliko ustaljen u teoriji i praksi. Smatra se najadekvatnijim iz nekoliko aspekata. Iz aspekta folklora, usmena književnost je oblik umjetničke komunikacije u verbalnom mediju, uglavnom u obliku teksta, stiha ili rečenice. Iz aspekta književnosti ona je estetska obavijest proizašla iz prirodne komunikacije; u svijetu odvojenom od zbilje, ali sadržajno povezanom. Konačno, iz aspekta pojma „narodnog stvaralaštva“ usmena književnost oblik je autentičnih zapisa tradicije i usmenog izražavanja specifičnog za neku zajednicu (Botica, 2013: 39-44).

Današnji suvremeni sustav usmene književnosti čine poezija (epska i lirska), priče, drama, retorički/usmeno-govornički oblici te mikrostrukture (pitalice, zagonetke, vicevi). Naravno, ovisno o izvoru, ova se podjela dalje može granati na nekolicinu vrsta i podvrsta. Pri proučavanju usmene književnosti mogu se koristiti i razni monogenetski i poligenetski pristupi za koje postoje tzv. pomoćne znanosti poput povijesti, etnologije, antropologije, psihologije i drugih. Usmeno-književni sustavi se uvijek isprepliću te su interferencije usmene i pisane književnosti raznolike – dok jedni stvaraju vlastite usmeno-književne primjere, drugi te iste zapisuju ili komponiraju u svoje vlastite originale, treći pišu po uzoru na one već ispričane, a četvrti zapisuju izvorne oblike (Dragić, 2007: 11-13). Osim što se isprepliću usmena i pisana književnost, stari i novi književni oblici, o kojima nešto opširnije u nastavku poglavlja, pronašli su neke zajedničke točke: strašne priče vuku korijene iz demonoloških predaja, sretne i

fantastične epizode iz bajki, šaljivi elementi iz anegdota i slično (Bošković-Stulli, 1997: 15-39).

Petar Hektorović je kao prvi značajniji hrvatski folklorist naglasio važnost očuvanja i dokumentiranja usmene književnosti, a Stanko Vraz zagovarao je njenu izvornost i inzistirao na tome da ona bude zapisana onako kako je izrečena i nikako drugačije. Ta su dva pravila kasnije nazvana i Hektorović-Vrazovim zakonom (Dragić, 2007: 11-13). Prva zbirka zapisanih hrvatskih pripovijetki datira iz 1858. godine. Njen je autor, Matija Valjevac, objavljene priče sakupio od svojih učenika i njihovih obitelji te ih zapisivao izvorno, onako kako ih je čuo kako bi zadržao njihovu autentičnost. Nedugo zatim, Institut za narodnu umjetnost je po uzoru na Valjevca i sam započeo vlastita bilježenja i analize izvornih priča i pripovijetki u svrhu spoznavanja njihova podrijetla, jezika i vremena iz kojih dolaze te priče, a i njihovi autori (Bošković-Stulli, 1997: 15-39).

1.2. Priče i predaje

Raznolikost hrvatskih usmenih priča rezultat je mnogih utjecaja, od kojih ponajviše njihova sklonost promjenama i prilagodbi vremenu i okruženju u kojemu se priča. Međutim, ti utjecaji nisu jedine sastavnice hrvatskih priča: kada priču izvodi hrvatski pripovjedač na svojem (hrvatskom) jeziku, „onda je to hrvatska priča.“ (Bošković-Stulli, 1997: 15).

Vjerovalo se da pripovijetke i priče kao književni oblici mogu opstati samo u usmenom obliku, ali se na samim počecima književnosti otvorio put za razne pisane oblike. U drugoj polovici 20. st. javlja se sve veće zanimanje za folklorne oblike književnosti te mnoge druge usmene priče. Kao najznamenitija vrsta ističu se bajke, a važnima su se pokazale i predaje. Predaje su priče temeljene na vjerovanju u istinitost sadržaja o kojemu se govori, dok se za bajke generalno uzima da su izmišljene. Predaje se dijele na više vrsta (Bošković-Stulli, 1997: 16), o čemu nešto više u nastavku ovog poglavlja.

U usmene priče ubrajaju se bajke, basne, predaje, novele, anegdote, šale i legende, a njihova se raznolikost primjećuje već u nazivima koje poprimaju u drugim jezicima (povesti, fabula, saga, historia, story itd.). Usmena se proza može razvrstati po odnosu prema zbilji, tj. na zbiljske i fiktivske prozne oblike. Globalna podjela usmenih priča na žanrove glasi: bajka, basna, predaja, legenda, novela, anegdota i sitni oblici tj. šale i vicevi. Bajka je najdulji usmeno-prozni oblik. Izučava se monogenetski, a njena najveća specifičnost su elementi fantastičnog i čudesnog. To je ono što rješava nerješivo. U bajkama dobro uvijek nadvlada zlo. Drugi, nešto kraći oblik su basne, priče u kojima životinje, biljke, stvari ili čak pojave progovaraju o ljudskim osobinama

ili ih poprimaju. Najčešće su basne one s likovima životinja pa ih se često svrstava u zasebnu kategoriju. Dijalog je glavno sredstvo basne i dovodi do pouke na kraju svake od njih (Dragić, 2007: 250, 259-267).

Predaja je vrsta priče zasnovana na vjerovanju u istinitost sadržaja. Imaju vrlo specifično žanrovsko određenje i vrlo jasnu definiranu tematsku, stilsku i kompozicijsku strukturu. Predaje su najbolji usmeno-književni način očuvanja kojekakvih lokalnih blaga, okolnosti i specifičnosti. Sredina koja je prepričana u predaji vjeruje u nju, što je znatno razlikuje od mitova i bajki. Razlog tomu je i što se predaje koncentriraju na ono što je stvarno, poznato i ovozemaljsko. S obzirom na tematski ustroj, predaje se često oslanjaju na mitske, povijesne i demonološke motive. Predaja ne teži nužno posebnom stilu – puno je važnije da se u ono što se priča vjeruje kao da je istina. Motive hrvatskih predaja teško je svrstati u jedan kalup (Botica, 2013: 435-446). Kao najčešće prihvaćena izdvaja se Proppova tematska podjela iako, kako navodi Dragić (2007: 274), ima svojih manjkavosti, pa ju on nadopunjava. Dakle, prema Dragiću, predaje se dijele na povijesne, etiološke, eshatološke, demonološke, mitološke i pričanja iz života.

Motiv vještica kojim se bavi ovaj rad pripada demonološkim predajama. One nastaju uglavnom iz osobnih iskustava sa demonskim ili onostranim bićima. Osim vještica, mora i štriga česti su motivi i vukodlaci, kuga, đavao, zloguke ptice, utvare, prikaze i plašila (Dragić, 2007: 436-444). Neka od ovih bića češći su motivi u pričama kontinentalne Hrvatske, a neka u primorskim krajevima (Vidović Schreiber, 2011: 127). U svom djelu *Vile s Učke*, Evelina Rudan (2016) ističe jednu vrlo važnu žanrovsku odliku svih predaja, pa tako i demonoloških, a to su formule njihove vjerodostojnosti. U njih ubraja sve iskaze koji izražavaju istinitost sadržaja neke predaje ili preciziraju vrijeme, mjesto ili svjedoke nekog događaja. Osim što su te formule bitno žanrovsko određenje predaje, one su i njihov važan stilski element koji ih razlikuje od drugih književnih vrsta poput bajki, primjerice. Analizirajući brojne prikupljene zapise, Rudan dijeli formule vjerodostojnosti na datacijske (određuju vrijeme događaja), prostorne (mjesne; prostori na kojima se odvio ili s kojima je povezan događaj), svjedočke (svjedok kako jamac istinitosti sadržaja) i kazivačke (kazivač legitimira svoj odnos prema priči) (Rudan, 2016: 48-59). Demonske predaje plaše i upozoravaju ljude, ali i objašnjavaju uzroke pojave svih tih zastrašujućih demonskih bića (Dragić, 2007: 436-444). Svrsi demonoloških priča doprinose i opisi likova i motiva koji se u njima mogu pronaći. To najbolje čine opisi njihovih fizičkih karakteristika jer, kako navodi Vidović Schreiber (2011), likovi su u tim pričama prije svega

viđeni, stoga je važno da su opisani što uvjerljivije. Ovaj se rad, naravno, najviše zadržava na liku vještice, te će ona biti detaljno opisana u kasnijim poglavljima.

2. TKO SU VJEŠTICE?

Iako ne možemo sa sigurnošću znati, vjeruje se da korijeni vještičarenja datiraju još iz paleolitika, kada su ljudi bili ovisni o lovu te iz strahopoštovanja prema prirodnim elementima od njih stvorili božanstva. Paleolitske zajednice najviše su štovale boga lova, a s njime i božicu plodnosti, pa su tako i godinu dijelili na dva dijela – ljetni u kojem vlada božica plodnosti i zimski u kojem vlada bog lova. Imali su i svoje obrede štovanja, a najuspješniji pojedinac u tim obredima nazivao se svećenik ili vještac. Tako se, dakle, počelo razvijati i svećenstvo. Pojavom kršćanstva i rastom Crkve kao institucije porastao je i pritisak na ljude da se preobrate, jer svi koji nisu priznavali kršćanstvo predstavljali su suparnike i bili laka meta progonstva i isključivanja iz društva (Buckland, 2007: 17-20). Došlo je do uspostave dvojnog svijeta u kojem su za sve one koji ne štiju Crkvu postojale teške kazne i muke. U tom su svijetu vještice bile najveći zločinci društva (Michelet, 2003: 15-25). Sve optužbe za sotonizam i štovanje đavla išle su upravo u njihove ruke i sve što su radile i govorile uvijek se okretalo i koristilo protiv njih samih (Buckland, 2007: 20).

Vještičja se moć još nazivala i umijećem, a ono je bilo temeljeno na slavljenju ljubavi i radosti te dubokoj povezanosti s prirodom. Njihovo je glavno načelo tj. pouka glasila: „Ne povrijedi drugoga, radi što želiš“. Kako je žena postajala vješticom? U vještičje se umijeće ulazilo obredom inicijacije. Obred inicijacije jedan je od nekoliko tzv. obreda prijelaza u životu jedne vještice. Njime se mijenjao status pojedinca i ostavljao stari život. Središnja tema inicijacije jest ponovno rođenje. Obred je bio univerzalan za svakoga i imao tri faze; svaka od tih faza na neki je način odvajala osobu od prošlog života i davala joj znanje i moć potrebnu za ulazak u novi život. Po završetku obreda dobivalo se i novo ime. Vještice su uglavnom živjele u grupama od 13 bliskih i usklađenih članica. Svaki je skup imao svog vođu kojeg se biralo glasovanjem. Vodstvo skupa trajalo je godinu dana, nakon čega bi se glasovanje ponovilo. Osim biranja vođe, česta su bila i rangiranja članova skupa po stupnjevima. Uglavnom su to bila tri stupnja, a nakon trećeg vještice su imale mogućnost birati između ostanka u skupu pod nazivom Starješine ili osnivanja potpuno novog skupa. Svaki je skup imao i svoju knjigu u kojoj su bili zapisani najosnovniji obredi i koju je čuvala svećenica ili vođa skupa. Iako su obredi bili stvar usmene predaje, s početkom progona i u strahu od naglog prekida komunikacije među skupovima nastale su te knjige. Moralo ih se dobro sakrivati jer nisu bile dozvoljene, pa su dobile i kolektivni naziv *Knjige Sjena* (Buckland, 2007: 75-91, 91:109).

Magija (čaranje, vračanje) sastavni je dio vještijeg života i njima osnovni način izražavanja. Njome vještica dokazuje svoju moć i svo znanje koje posjeduje. Međutim, zanimljivo je kako se tumačenje svrhe i funkcije te magije razlikuje od izvora do izvora. Magija se, kao i sama vještica, može sagledavati iz više perspektiva. Prilikom stvaranja ovog rada, na vidjelo je izašla jedna takva, vrlo zanimljiva usporedba. U svom djelu *Vještice Umijeće*, Buckland (2007) magiju opisuje prije svega kao drugi najvažniji dio umijeća i činjenje da se dogodi ono što pojedinac želi da se dogodi. Uz sve to, magija u ovom kontekstu ima poprilično pozitivnu konotaciju. Jedno od pravila pri izvođenju čarolija i čini jest da se slijedi ona osnovna pouka te da se bilo koji oblik magije koji nekome može nauditi jednostavno ne izvodi. Također, ključem uspješne čarolije smatra se emocija, a najveći je uspjeh zagarantiran kada je želja iskrena i dolazi iz pojedinca koji tumači čaroliju, a ne kada se interpretira tuđa. Po uzoru na davna perzijska vjerovanja da je sve što je bijelo dobro, a sve što je crno loše, magija se i ovdje dijeli na bijelu i crnu, ali se na neki način gotovo pa eliminira sposobnost vještice da čini zlo i naglasak se stavlja na tu dobru, pomažuću stranu magije (Buckland, 2007:231-255). S druge se strane nalazi onaj mračniji i uvjerljivo popularniji pogled na magiju. Kako to opisuje Petersdorff (2012), magija/vradžbina u svojoj srži ima elemente demonologije – vjerovanje da na svaki vještici čin utječe djelovanje demona (đavla) od kojeg one i dobivaju svoje moći. Ovisno o jačini djelovanja, demon baca vještice u trans te one u takvom stanju, najčešće nesvjesno, čine zlodjela. Sukladno tome vjerovanju, pojavljuje se i snažan stav da svaka vještica ima sposobnost, ali još važnije i potrebu da nanosi drugome zlo. (Petersdorff, 2012: 151-163). Dok je u *Vještijem umijeću* svrha magije pomagati, a ujedno i pratiti filozofiju vješticiarstva, u sredinama poput ove koju opisuje Petersdorff magija je izvor straha i mržnje prema određenoj grupi ljudi zbog sumnje da je njena svrha nanošenje zla, tjeranje na grijeh i slično.

S vremenom se pokazalo da je ovaj negativniji pogled na magiju i vješticiarstvo općenito uzeo maha i na neki način ispisao povijest. Progon vještica, tj. inkvizicija često se veže uz srednji vijek jer je tada bila najraširenija i kako opisuje Čića (2002: 9), stvarala tragičan kontrast između baroka i profinjene umjetnosti i slike društva i načina tretiranja žena optuženih za vješticiarstvo. Međutim, procesi inkvizicijske prirode začeti su još u rimsko doba. Kako je navedeno na samom početku poglavlja, s razvojem kršćanstva rasla je i potreba za obranom od porasta sekta i hereze, pa su se motivi koji se pripisuju vješticama nešto ranije pripisivali i nevjernicima. Neovisno je li se radilo o vještici ili heretiku, i protiv jednih i protiv drugih vođeni su jednaki procesi, bez ograničenja i iznimki. Njihova je glavna svrha, osim fizičkog kažnjavanja, bilo buđenje pokajanja i obraćenja optuženih te općenito zastrašivanje. Oblik

mučenja ovisio je o težini slučaja koji se obrađivao (Petersdorff, 2012: 151-163). Vješticama se sudilo masovno, često je sama riječ „vještica“ bila dovoljan razlog za osudu i pripisivala se svakom iole negativnom obliku ponašanja. Kako bi izbjegle mučenje, mnoge su se vještice ubijale. U zapisima procesa ovjekovječena je i hladnoća i užitak s kojim su inkvizitori te procese provodili. U njima je spomenut i jedan nevjerojatno nehuman način mučenja zvan *in pace* – zidanje, naguravanje i pritiskanje osuđenika (i vještica i heretika) u tijesne otvore u zidovima u kojima bi dočekivali smrt (Michelet, 2003: 15-25). Inkvizicija je obuhvatila velik dio svijeta, a posebno Europu i Ameriku te je kao takva ostavila velik trag u pravu, religiji, povijesti, folkloru, sveopćoj kulturi i svim slojevima društva (Čića, 2002: 10). Naravno, ni Hrvatska nije bila imuna na strah od vještica i kaos koji je iz njega proizašao, ali to je nešto opširnije opisano u poglavlju 3.1..

2.1. Suđenje vješticama iz Salema

Povijest sudskih progona i tzv. lova na vještice iznimno je bogata i primjera slučajeva zaista ima na pretek. Međutim, kao najpoznatiji i najutjecajni slučaj izdvaja se onaj u Salemu, malenom gradiću u tadašnjoj koloniji, a danas saveznoj državi Massachusetts, koji je trajao od 1692. do 1693. godine. U Salemu je bilo optuženo više od 100 ljudi, a pogubljeno njih 19. Situaciji nisu pomogla ni politička i vjerska zbivanja na tom prostoru nego su još više podizala razine paranoje među pukom. Progona su ostali zapamćeni kao neki od najvećih primjera nepravde u američkoj povijesti, a tome svjedoče i današnji brojni spomenici događajima 1692./93. godine (Odorčić, 2018: 97).

Salem je bio prvo mjesto kolonije Massachusetts Bay koja je imala svoju povelju i zakonik. Prema njemu je jedina dozvoljena vjera u Salemu i ostatku kolonije bilo puritanstvo. Grad su osnovali stanovnici tzv. engleske dijaspore – mnogo je engleskog stanovništva bježalo iz Engleske ne bi li se spasili vladavine tadašnjih kraljeva za koje su govorili da kvare vrijednosti Anglikanske crkve. Puritanstvo i progona vještica uvijek su bili povezani. Unatoč tome što su se, prema puritanskoj vjeri, bilo kakvi oblici magije, demoni, duhovi i vrazi smatrali dijelom nevidljivog svijeta i bili razlog opresije i osude mnogih, korištenje protukletvi i oblika bijele tj. dobre magije bilo je itekako pozdravljano čak i u domovima najvećih puritanaca. Odabirom novog svećenika u Salemu su se nastavile dotad već ustaljene podjele stanovništva na one koji ga prihvaćaju i one koji ga ne žele na čelu, uglavnom zbog uvjeta koje je postavljao pred one koji su htjeli postati dio crkve. Upravo su iz njegove obitelji došle prve optužbe protiv vještičarenja. Razlog tomu bila je neobjašnjiva bolest koja je uhvatila njegovu kći i nećakinju. Naravno, manjak dijagnoze odmah je podignuo sumnju ukućana na čaranje. Ta se sumnja

dodatno povećala kada se, nekoliko dana kasnije, pojavilo još „začaranih“ djevojaka. Prve tri optužbe pale su u ruke onih iz nižih, marginaliziranih slojeva društva, među kojima je bila i sluškinja svećenikove obitelji. Njegova je sluškinja na suđenju priznala da je vještica te imenovala i druge, čime je, možda nesvjesno opravdala i dodatno potakla progone u Salemu i okolici. Optuženi su se uvijek smatrali prijetnjom, a suci se nikada nisu bavili dokazivanjem krivnje, već su izravno tvrdili da su ti ljudi krivi. Glavni im je, dakle, cilj od samog početka bila osuda, bez posebnog pridržavanja standardnih sudskih procedura. U lipnju 1692. godine pogubljena je prva osoba, a već nekoliko tjedana kasnije pod sudskom je rukom stradalo još njih pet. Ciklus se nastavio do kraja rujna te godine kada su izvršene i posljednje smrtne kazne. Posljednja zasjedanja suda koji je donosio sve ove odluke dogodila su se kroz travanj i svibanj 1693. godine, a preostali optuženici pušteni su na slobodu. Po završetku progona, mnogo se ljudi zauvijek odselilo iz Salema, a grad je sve do danas ostao snažno povezan s likom i djelom vještica. Salemska je priča postala inspiracija mnogim ekranizacijama i kazališnim komadima, a neosporivo je da će biti ispričana još mnogo puta, na mnogo različitih načina (Odorčić, 2018: 97-104).

3. VJEŠTICA U HRVATSKIM TRADICIJSKIM PRIČAMA

Veliki broj hrvatskih priča motiviran je legendama i predajama o vješticama; motivi su se uglavnom uzimali iz raznih hagiografskih dokumenata ili spisa o progonima vještica i onih koje su tako bivale optužene (Botica, 2013: 385-397). Za razliku od onih u bajkama, vještice u narodnim predajama bile su stvarne osobe koje su puku željele i nanosile zlo (Dragić, 2007: 436-444). Ta karakterizacija dolazi u folklor po uzoru na biblijsko shvaćanje đavla, također onog koji želi naštetiti svemu što je čovjeku drago, uključujući i njemu samom. Kao neka stalna slika, osim anatomije koja ih prikazuje kao stare i deformirane žene, do izražaja dolaze i scene njihova rođenja, sastanaka i zborova na kojima se dogovaraju o nedjelima koja će činiti, plesova s đavlom i slično. Svaka priča o vještici ima jedan središnji motiv oko kojeg se ona dalje razvija, a to su najčešće mazanje vještičje masti, let na metlama, borbe u oblacima i slično (Botica, 2013: 385-397). Vještice su se u narodnim pričama nazivale još i *morama*, *štrigama* i *babama*, a mnogi su vjerovali da su postojale i njihove muške verzije – *štriguni*, *vještci* i *čarobnjaci* (Dragić, 2007:436-444). *More* se u brojnim hrvatskim predajama opisuju kao mlade, neudane žene koje bi noću dolazile ljudima u domove, sjedale im na prsa i sisale dušu i životnu energiju. Granica po kojoj se određivalo je li neka žena mora ili vještica zapravo je bio njen vjenčani status. Kada bi se mora udala, postala bi vješticom i tako preuzela sve njene demonske karakteristike. Narod je vjerovao kako je moguće da vještica povremeno opet preuzme karakteristike more i obratno (Barešin, 2013: 39, 45, 53). Osim što se može pretvarati u vješticu, mora je poznata po svojoj sposobnosti da se zapravo pretvara u sve i svašta. Kao najčešće preobrazbe kazivači su izdvajali muhe, buhe, kokoši, kozu, svinju, a neki su vjerovali da se može poprimiti rep poput štrige ili se preobraziti u dlaku (Rudan, 2016: 246). S obzirom na opis njenih osobina, lik more moguće je povezati i sa Moranom, praslavenskom božicom smrti i zime. Mora je danas ipak češće asocijacija na brigu, ružne snove, pa čak i paralizu sna (Barešin, 2013: 39, 45, 53). *Štrige* su se, s druge strane, od vještica razlikovale po tome što sam naziv „vještica“ podrazumijeva nekakvu vještinu, a kod štrige je riječ o naslijeđenoj naravi i osobinama. One su bića mraka, dakle, djeluju po noći tako što nanose veliku štetu i zlo svakome tko im se na bilo koji način zamjerio, ali inače žive donekle normalno i ne pokazuju svoje pravo lice, osim ako ne osjete potrebu¹. Štrige imaju i specifične tjelesne karakteristike od kojih se najviše ističu neobične oči, rep, izražena starost i druga obilježja koja su slušateljima i čitateljima izazivaju nelagodu i strah (Rudan, 2016: 217). Ostala bića slična vješticama bile su

¹ Preuzeto s: <https://blagamisterije.com> Datum pristupa: 16.8.24.

stuhe (pojava u obliku plamena ili vatre) i *irudice* (navještaju zlo i donose olujno nevrijeme) (Dragić, 2007: 436-444). Jedan specifičan i poprilično detaljan opis vještice, kako je prikazivana u predajama, izlaže i Vrkić, u svojoj zbirci *Hrvatske predaje* iz 1995. godine. Vješticu (*višćicu/coprnicu/štrigu/vražaricu*) opisuje kao ženu zlih očiju, zla srca i vražje duše. Svu svoju moć dobiva iz kapljica rose te se može pojaviti u puno oblika, što joj uvelike pomaže u približavanju ljudima i plašenju. Može ju se naći u obliku kuge, vrata koja lupaju, nevremena i oluja, snažnih vjetrova ili glasnog topota konja. Svojim neobičnim ponašanjem najavljuje opasnost, a opasnost je najveća noću ili za Dušnog dana. Ljudi su, kako bi se obranili od vještica, smislili različite metode – neki naopako mole Očenaš, neki koriste češnjak kako bi se njihove čarolije odbile ili pune lonce orašastim plodovima i voćem ili jajima pa ih pretvaraju u zamke i ostavljaju po putu. Vrkić (1995) također navodi kako vještice ne djeluju same, već im u njihovim zlodjelima pomažu i zmije, šišmiši, miševi i daždevnjaci. Najradije jedu dječja srca i čine veliku štetu na poljima, krađu i uništavaju usjeve, a mladićima koji im ne uzvrate ljubav čak oduzimaju i govor. Lete na metli i da bi poletjele visoko i s lakoćom gdje god žele, mažu se gustom crnom masti. Kada dođe vrijeme da vještica umre, svu svoju moć i carstvo ostavlja onome tko ju najjače povuče za nožne prste. U trenutku kad zauvijek zaspe, zapuše jak i hladan vjetar. One vještice koje se iskreno pokaju za sva svoja zlodjela, mogu se i u potpunosti odreći svojih moći (Vrkić, 1995).

Naravno, opisi vještica razlikovali su se od kraja do kraja, ali uglavnom su zadržali neke osnovne karakteristike po kojima danas vještice najlakše i prepoznajemo. Te su opise nadopunjavala i pučka vjerovanja iz kojih su proizašla praznovjerja. Primjerice, prema mnogim dalmatinskim predajama vjerovalo se da su svećenici za vrijeme mise u crkvi mogli vidjeti sve vještice koje su tamo pojavile, a da bi ih vjernik mogao vidjeti samo ako se drži za svećenikovu halju. Pučke predaje opisivale su i običaje koje su vještice imale kada bi letjele – prelazile su preko polja kako bi bila plodnija ili bi izljevale napatke u more i tako stvarale oluje. U sumrak bi se mazale mastima kako bi lakše letjele i ponavljale čarobne riječi tj. vračale/bajale formule za let (Romić, 2023: 27-30). Formule u hrvatskim predajama specifične su za kraj iz kojeg dolaze – iako slične po strukturi, jezično se mogu razlikovati po dijalektu ili lokalnom govoru, što dodatno pojačava njihovu ukorijenjenost u samu strukturu usmenih predaja. Formula je, dakle, dio fabule, dinamični i fleksibilni medijator koji na različite načine, ovisno o svojem obliku, oživljava djelo i omogućuje mu djelovanje (Marks, 2007: 28). Marks (2007) u svojem radu ističe jednu zanimljivu usporedbu. Formule za let u predajama o vješticama uspoređuje sa

*basmana*², formama usmene književnosti namijenjenima zaštiti od uroka, zlih sila i bolesti. Iako sadržajem možda različite, formule i *basme* imale su sličnu funkciju – obje su se forme mogle shvaćati kao svojevrsni oblik bajanja tj. čaranja i vraćanja (Marks, 2007: 28-33).

Osim leta, obredi i rituali važan su dio vještičarenja. Oltari su bili centar obreda i na njima su se nalazili razni predmeti poput mačeva, bodeža, lubanja i vještičjih kugli koje su služile za hipnozu ili zaštitu određene osobe od zla. Vještice nisu nikada međusobno posuđivale svoju opremu i predmete za obrede, sve je bilo ručno rađeno. Vjerovalo se da je glavni izvor njihove moći bio Mjesec, pa bi sve svoje izrađene predmete stavljale noću na prozor kako bi upili moć (Romić, 2023: 27-30).

Već je spomenuto kako je vještica imala sposobnost da se u prirodi pojavljuje u raznim oblicima, pa su ljudi tako počeli vjerovati u mnoga praznovjerja, ne bi li im ona pomogla da se obrane od vještica. Jedno od najčešćih je ono da vještice noću izlaze iz svojeg tijela i u obliku muhe prenose svoj duh – zato ljudi od straha nisu otvarali usta kad bi vidjeli muhu, da im vještica ne bi ušla u usta. Prema drugom, ako po noći u kuću uleti leptir, to vještica posjećuje. Tada bi ljudi uhvatili leptira i slomili mu krila i bacili ga kroz prozor. Sutradan, ako se pred kućom stvori starica, podiže se sumnja da je to ona vještica od večeri prije (Romić, 2023: 27-30). Kako su ljudi znali da se vještice sastaju između ostalog i pod stablom oraha, postalo je gotovo zabranjeno saditi stabla oraha ispred kuće da se ne prizovu vještice (Jureta, 2017: 43-57).

Završeci predaja o vješticama ovisili su o njihovim žanrovskim strukturama, ali najčešće su završavale vještičinim gubljenjem moći ili nekakvim sukobom bez kobnijeg završetka za vješticu. Neke su dalmatinske predaje završavale kajanjem vještice, nakon čega ona u potpunosti gubi svoju moć i vraća se u ljudski oblik. Mnogo je, međutim, priča koje su završavale i po uzoru na stvarnu situaciju i sudbinu žena kojima se sudilo tijekom progona (Romić, 2023). Dakle, koliko god ti fantastični i bajkoviti elementi bili značajni i zanimljivi u kontekstu folkloru i ostavštine usmene književnosti, ono što se zaista događalo u društvu za vrijeme inkvizicije ostavilo je puno dublji trag.

3.1. Progoni i sudski procesi

Progon vještica je diljem Europe, pa tako i u Hrvatskoj, ostao jedno od najmračnijih razdoblja u povijesti. Vjeruje se da svoje korijenje inkvizicija vuče još iz doba Rimskog Carstva

² basma. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 10.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/basma>

kao potreba za borbom protiv hereze i učvršćivanjem vjere u društvu, što je u konačnici postala i osnova pravnog sustava (Michelet, 2003: 317).

Na području Hrvatske prvi službeni progoni započinju u 15. st., a najviše ih je bilo na područjima u kojima je bio pretežit germanski utjecaj (Michelet, 2003: 317-331). Za pokretanje sudskog procesa protiv osobe za koju se sumnja da je vještica nije trebalo više od glasine, tuđeg mišljenja ili spomena te osobe u priznanju nekog drugog optuženika. Većina optuženih, a na kraju i ubijenih osoba bile su žene (Deduš, 1952: 50). Hrvatski su se inkvizitori uglavnom koristili metodama njemačkih zakona, te procese provodili prema vrlo detaljnim zapisima iz knjige *Malleus Maleficarum* (Malj koji ubija vještice) koja je izašla pred kraj 15. st. i sadržavala opise procesa i načine hvatanja vještica, sve na osnovi torture (Michelet, 2003: 317-331). Inkvizitori su tako, čim bi došli u novo mjesto, objavili postojanje opasnosti od vještica i odmah kretali u oslobodilačke pohode (Deduš, 1952: 50-52). Progoni su najvećeg traga ostavili u 17. i 18. stoljeću, a vjeruje se, prema mnogim zapisima da je broj žrtava premašio čak 7000. Neke od njih ubijene su iz straha i neznanja pučanstva, a druge od nemilosrdne ruke inkvizitora (Deduš, 1952: 85-88). Progoni su dokazano bili usmjereni samo na onaj sloj društva koji na ostatak nije imao nikakav značajni utjecaj i nije se protiv društva mogao braniti (Michelet, 2003: 317-331). Žene su bile optuživane za sve i svašta – što god u narodu nije valjalo, moralo je biti vješticih ruku djelo. Krivilo ih se za praznovjerje koliko i za obične zločine. Optužbe su se kretale od suše, gladi ili neuspjelih usjeva, do onih ozbiljnijih kao što je bogohuljenje ili seksualno općenje s vragom. Kakav god slučaj bio, samom je optužbom za vještičarenje ženama sudbina bila zapečaćena (Deduš, 1952: 85-88).

Svi su procesi vođeni protiv žena osumnjičenih za vještičarenje i magiju imali svoj pravni i ideološki kontekst. Njihovi zakonski okviri uzimali su sve „vješticije zločine“ kao činjenične, iza čega je stajalo neslomljivo vjerovanje društva u postojanje vještica i magije. U rasponu od samo 12 godina (1740. – 1752.) na prostorima sjeverne Hrvatske na lomači su spaljene 63 vještice. Osim lomače, u mnogim europskim zapisima postojale su i druge, vrlo nehumane metode mučenja, a na koncu i ubijanja žena. Ne samo da su metode bile opisane, već je bilo navedeno i vrijeme trajanja te redosljed korištenja tih sprava za mučenje. Tako su, uz sadržaj priznanja optuženice, u službene spise ulazili i takvi podaci. Način smaknuća odgovarao je vremenu u kojem se odvijao: bila su javna i svodila se na lomljenje vratova, vješanja, raščetvorenje konjima, kidanjem udova i slično (Balog, 2016: 124).

Nakon prijave nekog posebnog slučaja ili jednostavno prema prevladanom mišljenju da je žena vještica, bila pokrenuta sudska istraga, pozvani su svjedoci koji bi prema kazivanju mogli nešto

reći o sumnjivim aktivnostima ili konkretnim slučajevima vezanim uz osumnjičenu. Nakon iskaza svjedoka sud je donosio odluku: ako je odlučio da svjedoci ne iskazuju ništa što bi ozbiljno teretilo ženu, život se nastavlja, u protivnom počinje proces koji neminovno vodi u mučenje i bolnu smrt (Balog, 2016: 125).

Rijetko je koja optuženica preživjela cjelokupan proces, a i ako bi, ostatak života provela bi u agoniji i strahu od povratka na sud i ponovnog mučenja.

Progoni se u Hrvatskoj napokon svode na minimum na polovici 18. stoljeća nakon vrlo značajne odluke Marije Terezije. Posljednji slučaj o kojemu još ima pisanih tragova onaj je Magde Logomer Herucine. Nakon što je izdržala višekratno mučenje, priznala je svoja zlodjela i osuđena je na smrt. Svi su spisi poslani carici u Beč da ih ovjeri i odobri presudu, ali ona odlučuje ipak pozvati Magdu te ju u konačnici oslobađa (Balog, 2016: 124-129).

3.2. Hrvatske predaje o vješticama

3.2.1. Veronika Desinić: hrvatsko-slovenska uspomena

Legenda o nesretnoj Veroniki Desinić dio je zagorske kulture od 15. stoljeća i povijesno je vezana uz dvorac Veliki Tabor. U doba vladavine Hermana Celjskog, njegov je sin Fridrik često obitavao u Velikom Taboru i obilazio imanje. Jednom je tako, u svom obilasku, naišao na selo Desinić. U selu je vidio mladu ljepoticu imena Veronika i u tren se zaljubio. Međutim, Fridrik je već osam godina bio u braku s kćeri kneza Frankopana, Elizabetom, ali mu je zaljubljenost u Veroniku pomračila um i odlučio se riješiti supruge. 1422. godine ubija Elizabetu, a već dvije godine kasnije ženi se Veronikom. Grof Herman Celjski bio je prestravljen činom vlastitoga sina te ga je htio kazniti, a pomoć je zatražio kod ugarsko-hrvatskog kralja Žigmunda. Kada ga je kralj Žigmund htio smrtno kazniti, Fridrikova se sestra Barbara, inače kraljeva supruga, izborila za njega te su ga, umjesto smrtne kazne, zatvorili u tamnicu na pet godina. Za to je vrijeme Herman uhvatio Veroniku i zatvorio ju u gradu Ojstrici. Pred celjskim ju je sudom optužio da je vještica i da je svojim čarima zavela Fridrika te ga navela da ubije suprugu, ne bi li se Veronika sama domogla bogatstva i moći Celjskih. Zahvaljujući manjku dokaza, celjski sud odbio je optužbu i oslobodio Veroniku. Nezadovoljan ishodom, Herman je ponovno zatočio Veroniku, ali ovoga puta u Velikom Taboru i to na vrlo sablazan način: sluge Hermana Celjskog udavile su Veroniku te ju zazidali između ulaza i središnje kule dvorca. Kada je 1429. godine Fridrik izašao iz tamnice i saznao za sudbinu svoje odabranice, u spomen na veliku ljubav dao je Veroniku proglasiti groficom Celjskom. Veronikin je duh ostao u zidinama Velikog Tabora i

vjeruje se da tijekom zimskih noći i dalje luta okolicom Desinića i Velikog Tabora, a da se iz zidina dvorca tada čuju glasni jecaji, krikovi i plač (Đurić, 2007: 36-37).

Kao jedna od najpoznatijih hrvatskih predaja, priča o Veroniki Desiničkoj ima nekoliko varijanti, ali u koju god od njih zavirili, svaka završava jednako tragično. Veronika Desinić postala je velik dio hrvatske kulturne baštine, posebno one vezane uz Veliki Tabor. O njoj su pisana i mnoga djela, izvođeni baleti i predstave i filmovi. Osim na našim prostorima, ova je priča ostala zapamćena i u Sloveniji, a Veroniku „Desenišku“ navodi se i kao prvu žrtvu progona vještica na tom prostoru. Inspiraciju je iz ove priče izvukla i pjevačica umjetničkog imena Raiven, ovogodišnja predstavnik Slovenije na Eurosongu.

3.2.2. Magda Logomer Herucina - posljednji vještičji proces

Godine 1757. protiv križevčanke Magde Logomer bila je podignuta optužnica zbog vještičarenja. Njezina je priča specifična jer Magda, za razliku od mnogih drugih optuženih žena, nije stradala pod strogom rukom inkvizitora. Njezina je presuda poslana u Beč, a na želju Marije Terezije, oslobođena je svih optužbi te vraćena u rodne Križevce i to pod posebnom zaštitom. Međutim, osim procesa vođenog protiv nje i njenog boravka u Beču, o Magdi Logomer zvanjoj Herucina malo se toga zna (Balog, 2016: 124-129).

Magdalena Logomer rođena je 18. svibnja 1706. u Podgajcu. Bavila se liječenjem, travarstvom i spravljanjem raznih melema i masti, što u to vrijeme nije bilo zabranjeno, ali se često povezivalo s vještičarenjem i magijom te sakupljanjem biljaka u svrhu pravljenja otrova. Stoga se, prilikom sumnjičenja žena za čaranje i magiju, svaki oblik travarstva i pripreme sličnih preparata koristio kao dokaz da je počinjen neki oblik zločina, čak i ako je riječ bila samo o liječenju. Magda je bila svadljive prirode i znala se nekad uključivati u fizički obračune. Takav stav i činjenica da se bavila travarstvom nisu joj išli u prilog kada je bila riječ o optužbama za vještičarenje. Bila je svjesna opasnosti u koju vrlo lako može upasti, kao i da ju je društvo već smatralo napola vješticom, baš zahvaljujući njenom zanimanju (Balog, 2016: 124-129).

Istraga protiv Magde Logomer pokrenuta je na temelju svjedočenja sedam različitih osoba i četiri različita slučaja:

I. slučaj: Magdin kum se razbolio i trpio jake bolove po cijelom tijelu, a ona ga je uspješno izliječila. Zadovoljan liječenjem, Magdi je kum uz novčanu nagradu poklonio i badanj kojeg je jako htjela. Međutim, kada mu se Magda povjerila da je njena moć puno veća nego što smije pokazati zbog zakona i ljudskog straha od vještica, on se odlučio svjedočiti protiv nje.

II. slučaj: Još jedan slučaj liječenja u kojem je Magda pokušala pomoći na više načina. U razgovoru sa svjedokinjama, suprugom oboljelog i njenom služavkom, također je spominjala činjenice koje je teško optužuju. Primjerice, služavki je rekla: *Kada bih ja htjela koga začarati, dala bih komad ugljena u vodu, te ovo postavila na vatru, na što bi meni taj ugljen govorio i ja bih doznala sve, što će se prisutnim dogoditi.a ispovjednik mi je rekao, da sam ja sudeći po mojoj ispovijesti uistinu vještica, jer liječim bolesnike, za što mi on ne može dati odrješenje grijeha.*

Budući da su se oba slučaja dogodila neposredno pred suđenje, moguće je da je jedan od njih bio i kap koja je prelila čašu. Druga dva slučaja nešto su starija:

III. slučaj: Četiri godine prije suđenja jedna plemkinja zatekla je Magdu u krađi vočki iz vinograda. Plemkinja je to prešutjela na Magdinu zamolbu, ali ju je za nekoliko dana ponovno vidjela. Ovog puta Magda joj je nudila veliku svotu da ju ne oda, a plemkinja se odlučila sve reći mužu. Žena je istog dana oboljela od groznice i zaključila da je Magda na nju bacila urok. Tako je poslala muža da prijavi slučaj sudu. Očito, do prijave nije došlo jer se Magda pred sudom našla tek nakon četiri godine.

IV. slučaj: Ovaj je slučaj potpuno razotkrio Magdu. Slučaj počinje kada su Magdine krave ušle u susjedno polje pa su ih sluge ostavili kod sebe dok se vlasnici nisu vratili kući. Magdin muž zamolio ih je da mu vrate krave jer je jedna od njih ima mlijeko, ali oni odbijaju. Kasnije do njih dolazi Magda i moli ih da barem pomuze kravu. Susjedi opet odbiju i sami pomuzu Magdinu kravu. Nato Magda dolazi ponovo, ovaj put sa svojom kćeri te nakon verbalnog sukoba udara susjedu po glavi, od čega ona gubi svijest. Dok je susjeda bila u buni, Magdina kćer došla je nekoliko puta u pojest susjedi, ali ona je to tumačila kao daljnje napade. Epizoda nema jasan kraj, ali par mjeseci nakon incidenta umrli su oboje (Balog, 2016: 124-129).

U vrijeme Magdinih optužbi u Križevcima i okolici nije bilo aktivnih vještičjih procesa, a čak ni postojanje Magde kao moguće vještice nije bilo dovoljan razlog za počinjanje ikakvih istraga. Dakle, moguće je da je jedan od prvih dva slučaja bio prilika za optužbu. S obzirom da osumnjičene nikad dobrovoljno ne priznaju svoje čino ve, nakon prvog ispitivanja idu na mučenje. Ono je prema propisima bilo ograničeno na tri ciklusa i različite stupnjeve, ali izvođenje je uglavnom trajalo dok žene ne bi umrle ili priznale sva zlodjela za koja ih se tereti. Ispitivanje na mukama počelo je 19. rujna 1757. Prvi stupanj činilo je stiskanje palčeva vijcima tzv. palčenicama. To se činilo s ciljem da osumnjičena prizna gdje joj se na tijelu nalazi đavolji pečat. Magda je taj dio izdržala, ali nakon toga su je pregledali i pronašli pečat, te ga nožem

izrezali. Drugi stupanj muka bio je puno gori, a rijetke su ga vještice uspijevale proći. Stupanj je uključivao je lomljenje kostiju ili vješanje s utezima na nogama, a nekad su se metode i kombinirale. Magda se nije dala, pa su na njoj morali mučenje ponoviti 20 puta, dok je dozvoljeno bilo maksimalno tri. Nakon 20. kruga, sve je priznala vrlo detaljno (Balog, 2016: 124-129).

U njenom priznanju, između ostalog, stoji i da je postala vještica kada je bila u zatvoru zbog nasilnog okršaja s drugom ženom. Postanak vješticom Magda je proslavila uz gozbu za đavla i svoje tri družice. Nakon priznanja, Magda provodi sljedećih sedam mjeseci u tamnici bez svjetla i grijanja. Jedini slučaj kada bi vidjela svjetlo, i to ono iz svijeće, bilo bi tijekom posjeta svećenika. Nakon toga izvlače ju iz tamnice zbog egzekucije. Dana 22. travnja 1758., sud potvrđuje smrtnu presudu spaljivanjem na lomači. Međutim, nešto ranije na snagu je stupio zakon prema kojemu se inkvizicijski postupci ne smiju izvoditi dok iz Beča ne dođe potpisana potvrda Marije Terezije. Beč je zatražio da se Magda zajedno sa svojim spisima prebaci u Beč. Postupak je proveden dosta brzo. Magda je u Beču provela pet mjeseci dok se nije skroz oporavila. O atmosferi nakon Magdina povratka u Križevce nema sigurnih zapisa. Također se ne zna sa sigurnošću ni kada je i kako umrla, ali prema starim zapisima, može se nagađati da je umrla u dobi od 65 do 75 godina (Balog, 2016: 124-129).

3.2.3. Grička vještica

Barica Cindek, poznatija kao Grička vještica, jedan je od brojnih simbola grada Zagreba. Riječ je o prelijepoj ženi, pekarici, koja je za života imala mnogo udvarača, većinu iz finih, imućnih obitelji. Međutim, Barica je bila udovica i sve te udvarače redovito odbijala. To je njima kao uglednim, bogatim momcima bilo neprihvatljivo, pa su odlučili proširiti jednu vrlo opasnu glasinu o Barici – objavili su da je ona u samom vrhu jednog vještičjeg ceha i da ima ugovor s đavlom. Očekivano, društvo je u to vrlo brzo povjerovalo. Međutim, tek je s odbijanjem jednog poznatog bilježnika Barica zapravo zapečatila sudbinu. S ciljem osvete za to odbijanje, Lacko Sale počeo je sakupljati iskaze Zagrepčanki koje su tvrdile da Barica zaista jest vještica. Kao rezultat toga, Barica je odvedena na brojna mučenja te je provela neko vrijeme u tamnici. Na slobodu je izašla potkupivši Lacka, a tri mjeseca kasnije ga je pokušala i prijaviti za mito. Naravno, protiv njega nije imala šanse te je nedugo nakon, kako kažu neki izvori, spaljena i postala dio legende³.

³ Vujnović, M. *Znate li legendu o vampiru Juri?* Preuzeto s: <https://www.turistickeprice.hr/znate-li-legendu-o-vampiru-juri/> Datum pristupa: 13.9.24.

Barica Cindek bila je inspiracija za ime zbirke romana *Grička vještica*, autorice Marije Jurić Zagorke, a ujedno je i sporedni dio dvaju romana – *Kontesa Nera* i *Malleus Maleficarum*.

3.2.4. Šibenske vještice

Kako je već navedeno, 15. je stoljeće bilo prekretnica inkvizicijskih postupaka na prostorima zapadne Europe, pa tako i u Hrvatskoj, posebno na jugu. Brojni su naši obalni gradovi imali sačuvane spise na temu vještičjih progona, a jedan od njih bio je i grad Šibenik. Kao najpoznatije šibenske vještice i danas se ističu Mrna i Dobra, majka i kći koje su 1443. godine optužene za čarobnjaštvo.

U njihovoj je optužnici stajalo da su, čarobirajući iznad lonca, stvorile omlet kojim su onda začarale jednog uglednog šibenskog plemića kako bi on do kraja svog života volio samo Dobru. Iako već udana, Dobra je išla za imetkom te začarala plemića koji se preko ušiju zaljubio u nju. Baš se u to vrijeme po gradu pričalo kako je Mrna, Dobrina majka, vještica te da posluje s đavlom. Dakako, tome u prilog nije išla ova iznenadna i snažna ljubav plemića za njenu Dobru. Sumnje su se nastavile širiti po gradu i ubrzo je došao i inkvizitor. Mrna i Dobra su uhvaćene i odvedene na suđenje i mučenje koje se onda nastavilo idućih 10 dana. Ipak, uz pomoć nešto velikodušnijih građana, majka i kći su pobjegle iz grada te je za njima izdana tjeratica. U spisima šibenskog statuta nakon ove informacije više nije zabilježeno ništa. Svakako, gotovo je sigurno da su, s obzirom na popularnost i nemilosrdnu prirodu vještičjih progona, Mrna i Dobra u konačnici ipak uhvaćene i spaljene⁴.

Za razliku od navedenih primjera, sljedeći su pravi primjeri predaja sakupljeni iz mnogih krajeva Hrvatske i ne odnose se na stvarne i povijesno značajne osobe kako je to bio slučaj prethodno. Konkretno, preuzeti su iz zbirke Maje Bošković-Stulli (1997: 167, 390, 396) i Joze Vrkića (1995: 87, 89, 101), uz iznimku legende o klečkim vješticama i jedne izvorne predaje kazivačice iz Splita, preuzete iz rada doc.dr.sc. Vidović Schreiber (2011: 271).

3.2.5. Legenda o vješticama s Kleka

Planina Klek je zahvaljujući svom jedinstvenom izgledu dom mnogim legendama i pričama. Vjerojatno prva asocijacija na Klek je uspavani div. Kada ga se gleda iz smjera grada Ogulina, Klek baš tako i izgleda, kao gorostas naslonjen na leđa sa vrhom planine na mjestu glave i dvjema hridima kao nogama. Poznata je priča da bi div rado spavao dubok san, ali ga čarobna bića često znaju ometati u tome. Neka od tih bića su i vještice, a prepoznati ih se može kada

⁴ Rak, A. (2016). Preuzeto s: <https://sibenskiportal.hr/kultura/kako-su-sibenske-vjestice-mrna-i-dobra-zacarale-postenog-dragana/> Datum pristupa: 16.08.24.

oko usnulog diva udaraju gromovi i nebom jure munje. To je znak da pozivaju jedna drugu na susret na vrhu planine.

U 19. je stoljeću autor i povjesničar R. Strohal predstavio zapise predaja o poznatim vješticama s Kleka. Vještice ili coprnice, kako su ih nazivali kazivači, bavile su se raznim vraćanjima i čarolijama, neke su kuhale trave i pravile masti, plesale i pjevale u kolu, sastajale se pa letjele oko planine, a neke su i jele djecu. Međutim, dobar dio te pučke predaje koju je Strohal zapisao bili su i pravi iskazi o suđenjima vješticama na području Karlovca i okolice. Prema tim iskazima, Klek je bio središte vještičjih sastanaka. Žene optužene za vještičarenje na Kleku svoj su kraj dočekale na lomači, a čak postoji i priča da je jedna od njih bila skamenjena – ulaz u Bjelsko, malo selo pod Klekom, krasi velika hrid koju mještani Bjelskog i okolice nazivaju VisiBaba. Glavna optužba protiv klečkih vještica bio taj poznati ugovor s vragom, ali i liječenje raznim travama te, možda najgore od svega, ženino odbijanje da bude pijun patrijarhalnog društva. Iako žrtve teških progona i mučenja, vještice su imale ugled u društvu, babama tračarama i vještim travarkama nekada se vjerovalo i više nego liječnicima.

Sa završetkom inkvizicije protjerane su i vještice s Kleka, ali ostale su važan dio tradicijske baštine Ogulina i motiv mnogim drugim pričama i legendama⁵.

3.2.6. Bijela vještica

*U svašta ljudi vjeruju. U bogove, vile, vukodlake, čarobnjake, vještice i zlatne ribice. Ja mislim da, osim Boga, gore nema nikog. No, prijatelj me skoro razuvjerio. Bilo je to jednog krasnog i sunčanog dana prije osam godina. Šetao je gradom i tada mu je nešto privuklo pažnju kod stabala i baš uz krošnju ugledao ju je. Upravo je odvezivala metlu što ju je privezala za najvišu granu. Bijela metla, bijele čizme, kaput i kosa. Sve bijelo, čupavo i vunasto. Ali ne prepoznaje on vještice samo po letećoj metli. Imaju one i specijalna vještičja lica. Znae, velik nos, ružna usta, a osobito zao pogled. Bijela je vještica, dakle odvezala svoje vozilo i odjurila.*⁶

(kazivačica Željana Šore)

⁵ *Legende o klečkim i ozaljskim vješticama*. Preuzeto s: <https://visitkarlovacounty.hr/legende-o-kleckim-i-ozaljskim-vjesticama/>. Datum pristupa: 4.7.2024.

⁶ Vidović Schreiber, T:T (2011). *Suvremene predaje grada Splita*. str. 271.

3.2.7. Kuma coprnicica

Bila jedna žena, porodila je dete pa ni kume imala. Dojde k njoj jedna žena pak ji reče da ona kuma bude. A ta ista bila je coprnicica, pa ji reče, da ozdravi, naj dojde k njoj. Žena ozdravi pa ide kumi. Na putu sretne ju kavran i veli:

-Kvar! Nedi, kuma, kumi, kvar! Nedi, kuma, kumi!

Žena ni štela slušati, išla je dalje, sretne vranu i vrana ji pak reče:

-Kvar! Nedi, kuma, kumi, kvar!

Žena ne poslušala, išla je dalje i kad dojde vu dvorišće ove soprnicice, vidi na sredi dvorišća stolec i na stolcu škafo i v škafu človeka izrezanoga. Ide v kuhinju i vidi da je vse kuhinjsko posuđe plesalo. Onda ide k vratam i polukne na ključenicu te vidi coprnicicu kak kozju glavu ima na svoji, a svoju drži u naručaju te je vuši iskala. Kući na vrati, a coprnicica hiti kozju glavu pod postelu, a svoju metne gore. Kad dojde kuma nuter, pita ju coprnicica:

-Kuma, kaj si vse vidla?

Žena bedasta vse povedala kaj je vidla, a coprnicica ju zatuče⁷.

3.2.8. Coprnice na Zagrepčici

Josip Gorupov pripoveda da je negov otec jedne noći okolo božićnih kvartov na križajni na Zagrepčici nadošel na veliki ogen okole kojega je bilo dvanaest coprnica. Celu križajnu su zaprle, tak da ni mogel dalje. A nazaj ni smel it, jer bi onda one imale do jnega oblast. Sebum je imal jaku hrgastu batinu. Zeme ju v desnu ruku oak se je orekrižal i preporučil se je Bogu i veli:

-U ime Bože idem.

I dok je došel do njih, ogen je bil pogašen, i na saku stran ih je stalo šest coprnica, da su mu otprle put. Al on ni štela prejeti zmed njih, neg ih je zaobišel sih dvanaest, a kad je došel do zadne, onda je počel z batinum tuć po pleći, da ih je sih dvanaest potukel, i onda ih je nestalo. Samo jednu je prepoznal.

Za dva kedna došla je k negvi hiži sa zdrapana i stučena, pak mu veli potihom:

-Pavel, Pavel, kaj ste vi z mene naredili?

⁷ Bošković-Stulli, M. (1997). *Usmene pripovijetke i predaje*. str. 167.

-Ja? Ja ni sniš. Kad sem ja bil pri vas?

- A znate Pavel, ne doma, neg tam doli. Da ste vi nas hteli dale tuč, bi nas bili se do kraja vubili.

Onđ je on njoj rekel da on ima samo jednu dušu, pak ni štel nihovih dvanaest grešnih duš na se zeti, neg ih je samo preplašil, da više ne budu na jnega išle.⁸

3.2.9. Vještice iščupale i ispekale srce

Stare vještice u Morlačkoj znaju bacati mnoge vradžbine; ali jedna od najčešćih je ona kojom se zasušuje mlijeko u tuđih krava da bi ga vlastite imale više. A smisle one i ljepše stvari. Znam jednoga mladića kojemu su na spavanju dvije vještice iščupale srce želeći ga ispeći i pojesti. Taj jadnik nije primijetio svoj gubitak, što je posve naravno, jer je bio utonuo u san, ali kada se probudio, počeo se jadatai, osjećajući da mu je prazno mjesto gdje je srce. Cokulaš koji je ležao na istom mjestu, ali nije spavao dobro je vidio vještičju anatomsku operaciju, ali ih nije mogao spriječiti, jer su ga bile urekle. Uro je izgubio snagu kada se mladić bez srca probudio, pa su obojica htjeli kazniti te dvije opake ženske, ali one se na brzinu namazaše nekom mašču iz svoga lončića i odletješe. Fratar pristupi ognjištu, izvuče iz žerave već pečeno srce i daje ga mladiću da ga pojede; posve je razumljivo da je ozdravio čim ga je progutao. Velečasni je to pripovijedao, a možda još pripovijeda, kunući se dušom da je sve istina, a dobri ljudi nisu mislili niti misle da je dopušteno posumnjati kako se to njemu pričinilo zbog vina ili kako su one dvije ženske, od kojih jedna nije bila stara, odletjele zbog posve drugog razloga, a ne zbog toga jer su bile vještice.⁹

3.2.10. Svoju djecu jela

Vještica neka svoju djecu jela. Tako bi sve jedno po jedno pavela do križanja, riječima: 'Dijete, hodi sa mnom teti u goste!'. Onda bi to dijete s družicama pojela. I samo joj jedno dijete osta. Tako je najposlije maloga zvala: 'Sinko, hodi sa mnom teti u goste!'. Uzela ga za ruku i dovela od raskrižja. Ostavila ga pod lipom, malome sinu rekla:

'Lijepo ti čekaj, dok ja dovedem tetu!'

A ona je pošla po svoje družice, kojima je dijete dovela da ga pojedu. Dječarac se pak uplaši i sjeti se, kako su mu tako braća i sestre otišli u goste i nikad se nisu vratili doma. I još noć priklopila. Sova hukne iz duplje, ćuk začukao u granju.

⁸ Bošković-Stulli: isto, str. 390.

⁹ Bošković-Stulli: isto, str. 396.

I mali ti svuče sa sebe košulju, preobuče je naopako, pa tako preobučan se pope na lipu. Eto ti, u ponoć mati njegova dohrli s drugim vješticama. Osvrću se one križanjem, ali nema slatka zalogaja. Mlado im je meso obećala.

'Prevarila si nas, nesretnice' – kunu je i grde one vještice, a ona sina zaludu doziva. Ne ozivlje se on i ne boji se jer ga štiti naopaka košulja.

'Nesretnice, zašto si nas prevarila?' – uhvate je njezine družice te je pojedu umjesto sina¹⁰.

(Karlovačka okolica)

3.2.11. Mala dječica i stara vještica

Imadijahu roditelji mila dječacića i milu djevojčicu. Ali, bijahu siromašni te nakane svoju djecu odvesti u šumu, neka ih izjede zvjerad: 'Kad njih štogod izjede, neće oni jesti ništa. Zašto bi nama ta djeca otkidala od naših usta?!'

I kad ih povedoše mračnim stazama, djevojčicu obuze strah te ona putem brala grah. I kako su ih šumskom stazom vodili u gustiš, malena je za sobom hitala zrna graha. Roditelji tako djecu ostave u šumskome mraku, ali se ona sutradan vrate doma. Išla za grahom. Srdili se roditelji i opet ih odveli u šumu. Djevojčica sad uz put nabere prosa i proso za sobom sijala. Pa kad ih roditelji ostaviše u mračnom gustišu, uputila se s bratom po prosenome tragu. Išli malo, a onda vidješe da su im proso ptice pozobale te ti oni zalutaju. Zađu još dublje u šumu. Priklopi i noć, pa se stadoše ogledavati od straha velikoga.

Najedanput, vide oni na nekome proplanku se kućica svjetluca. I nije to u njoj vatrica, nego je ta kuća sva od sladora. I djeca zaližu kuću. Ližu ona, ližu, kad kroz prozor virne neka stara, pa ih slatko doziva:

'Gle ti njih, slatkih malih!'

Uvede ih u kuću, a kako bjehu gladni, zaližu oni iznutra tu hižu. Pa kad su se djeca nalizala i uhranila, zatvori ti starica onu djecu u krletku. I onako tuste metne ih na lopatu, pa da će s njima u užarenu peć. A djeca bila brža, pa staru vješticu na lopati u peć rinula. Starica bijaše vještica.

I sad su djeca nekoliko dana tu kuću lizala, sve dok se hiža nije posve istopila. A onda ostadoše, čučeći na proplanku, kao dva zečića. I tako ih gladne i ustrašene nađu lovci. Povedoše ih na poglavarstvo. Isprispovjede ondje sve što su pretrpjela. Roditelje im pozovu i zaprijetu im da će

¹⁰ Vrkić, J. (1995). *Hrvatske predaje*. str. 87.

ih objesiti pokušaju li još jednom odvesti u šumu onu milu dječicu. Roditelji se ustraše i djecu doma držahu. Ali, djevojčica je ipak nosila uza se šaku sitnih kamičaka. Odvedu li ih u šumu, da ih posiplju putem. Ptice njih ne zoblju¹¹.

(Riječka okolica)

3.2.12. Štrigo s repom

Ljudi radili na polju. Kad god bi se našli skupa na poslu, neki od njih bi doživio neku nesreću. I polako oni posumnjaju, da je neko od njih vještac.

'Neki od nas je vještac. Svucimo se da vidimo tko od nas ima rep?' I seljaci se svuku. Samo jedan ne htjede. Pa su zatim malo pospali nakon posla. I svi se naprave da spavaju, samo je onaj vještac spavao kao mrtav. Ne diše.

'Dajte vode koju pijemo, da namočimo sve oko njega' – rekoše i vodu okolo izliju. I uskoro dotrči miš. Poče teći sve oko mokroga. Ušao bi u spavača.

'Gledajte, to je njegova duša, prevržena u miša' – rekoše i uzeše slamku. Polože je preko mokroga, pa je miš preko slamke skočio njemu u usta. Napokon je udahnuo.

'Oh, što se naspavah.' – reče on. 'Sad možemo lijepo nastaviti s poslom.'

'Gdje si bio i što si radio?' – navale oni s pitanjima.

Vidi on da znaju.

'Dobro, bio sam u Kraljevu Brestu pod Učkom.'

'Zašto?!'

'Htio sam uništiti svate.'

'I jesi li?'

'Ne, bilo je tamo nekoliko krsnika. Jedva sam izvukao živu glavu. Morao sam brzo ući u svoja usta.'

I smisle oni kako će se spasiti od vještca. Vreću starih postola sutradan užgu na ognju. Smrdilo je to toliko mišu da je pobjegao iz onoga čovjeka. I nikad više na poslu ne bi nikakva nesreća¹².

(Rovinjaska okolica)

¹¹ Vrkić: isto, str. 101.

¹² Vrkić: isto, str. 89.

U kratkoj analizi koja slijedi izdvojene su tri predaje o vješticama koje se mogu svrstati pod primjere najčešće karakterizacije ovog lika te sudbine koja ju i u većini drugih predaja zadesi.

Vještica je u predajama *Mala dječica i stara vještica* te *Svoju djecu jela* prikazana klasično – kao lukava i prevrtljiva starica čiji je glavni cilj, a ujedno i izvor sve zloće nauditi nevinoj dječici. Međutim, ono što ona nimalo ne očekuje jest da će ju ta ista dječica nadmudriti te na kraju poraziti. U prvoj izdvojenoj priči, svojevrsnoj inačici *Ivice i Marice*, vještica pokuša djecu zarobiti, udebljati, a onda i pojesti, ali ju dječja brzina i snalažljivost uhvati nespremnu te ona tako skonča. Njena se iskrena namjera otkriva kada namami djecu u kuću te ih, kada se oni dobro pogoste, pokuša zatvoriti u krletku te na koncu baciti u oganj. Kada djeca to prepoznaju, prevare vješticu i na lopati je bace u vatru. Druga priča opisuje vješticu na isti način te ističe kako joj ni vlastita djeca ne predstavljaju prepreku u zadovoljavanju svojih nagona. Međutim, dijete razotkriva majčine planove kada se sjeti da je i njegovu braću i sestre vodila u goste, ali se oni nisu nikad vratili kući. Tada se dijete odluči sakriti i time si spasi život. U obje priče vještica zapravo stradava zbog svoje nepromišljenosti i naivnosti, što joj se može istaknuti kao jedna od većih mana, ne samo u ova dva izdvojena primjera, već i općenito.

Nadalje, u brojnim se karakterizacijama vještice spominje i to kako voli jesti ljude i djecu. *Vještice iščupale i ispekale srce* primjer je upravo jedne takve aktivnosti, u kojoj ovaj put djeluje više vještica. Ponovno, vještice vrlo dosjetljivo dolaze do onoga što žele, u ovom slučaju to je srce uspavanog mladića. Međutim, kada naiđe netko tko svjedoči tom činu čupanja mladićeva srca, hrabro se suprotstavlja vješticama te vrati mladiću ono što mu nedostaje, čime vještice opet bivaju poražene i nestaju.

Može se, dakle, zaključiti da vještice, koliko god strašne, lukave i prevrtljive bile opisane, nije nemoguće pobijediti. Za razliku od priča poput onih o Veroniki Desinić ili Herucini, u kojima je društvo bilo jednako preplašeno, ali daleko nemilosrdnije, u predajama koje su sakupili Bošković-Stulli (1997) i Vrkić (1995) vještica je i dalje prikazana kao zla i opasna pojava u društvu, no ona koju se može mnogo lakše i blaže poraziti ili ukloniti iz ljudske sredine.

4. PRIKAZ VJEŠTICA U POPULARNOJ KULTURI

4.1. Figura vještice u popularnoj kulturi

Lik vještice dugo je svojim utjecajem obilježavao mnoga djela i često služio kao temelj i inspiracija mnogim umjetničkim interpretacijama. Taj lik zle, fatalne žene postao je i dugo opstao kao najsigurniji način prikazivanja negativnih ženskih osobina. Interpretacija vještičjeg lika neosporivo je pratila i položaj žene u društvu te način i intenzitet njegove promjene, posebno u odnosu na muškarca. Kako se mijenjalo društvo, tako je i vještica od simbola zla i surovosti postala jedan od zaštitnih znakova feminizma i oslobođenja žene od svega čime ju društvo ograničava (Herga, 2018: 33).

Vještica na ekranu

Filmska se umjetnost pokazala najkvalitetnijom kada je riječ o praćenju razvoja lika vještice i njenog položaja. Vještica je na samom početku bila antagonist okrunjen negativnim osobinama i odbojnim vanjskim izgledom, sve dok njena unutarnja snaga nije došla do izražaja, a ona procvjetala u pravu feminističku protagonisticu te svojevrsnu heroinu i oličenje matrijarhalnosti. Vještičji je svijet na filmskim ekranima prikazan na razne načine. Neki su filmovi bili inspirirani vještičjom poviješću, a neki su se prepustili elementima fantastike i bajkovitošću samog lika. Tako su se i vještice manifestirale različito – neke su zastrašivale što djecu, što starije, neke se borile u službi đavla, neke pružale otpor patrijarhalnim sredinama, a u novije vrijeme postale su čak i pozitivan model u svijetu mladih (Herga, 2018: 33).

1. *Snjeguljica i sedam patuljaka*¹³ (1937.)

U Disneyjevom prvom ozvučenom animiranom filmu, *Snjeguljica i sedam patuljaka*, glavna antagonistica je Zla Kraljica (Evil Queen). Vođena ljubomorom i željom da bude zauvijek lijepa i mlada, Kraljica naredi lovcima svojeg dvora da se riješe Snjeguljice. Kada sazna da joj plan nije uspio, odluči se sama prurušiti i otrovati mladu djevojku. U prilog joj je išla činjenica da se jako dobro poznavala u magiju i čarolije, pa joj ta transformacija nije bila problem. Međutim, uz svu tu moć i znanje koje je imala, jednom kada shvati u čemu je pogriješila, više joj nema spasa. Plan joj se obio o glavu i porazivši samu sebe dočeka je svoj nesretni kraj.

¹³ Juneau, E. J. (2014). *Analyzing the Disney Villains: The Evil Queen (Snow White)*
<https://www.ericjuneaubooks.com/2014/08/analyzing-disney-villains-evil-queen/>. Datum pristupa: 29.6.2024.

2. *Hocus Pocus*¹⁴(1993.)

Hocus Pocus film je iz 1993. godine koji je, unatoč razočaravajućem rezultatu na početku prikazivanja, s vremenom u očima mnogih postao jednim od pravih Halloween klasika. Film započinje u Salemu, smrću triju vještica. Netom prije smrti, jedna od njih izjavi kako će ih u budućnosti jedno nevino biće dignuti iz mrtvih i vratiti na Zemlju te će one nastaviti širiti kaos. Ispostavi se da je to nevino dijete dječak Max, koji je nedavno tek doselio u Salem. Uz pomoć neobičnih prijatelja, Max uspijeva preduhitriti i poraziti vještice te u konačnici spasiti stvar. Iako antagonistice, vještice su velik dio filma. Svaka od njih kroz radnju ima svoj trenutak i način na koji se istakne. *Hocus Pocus* prikazuje ove tri žene na klasičan način: ružne, zle i lude i zaista ih se shvaća kao zlikovce. Kako se s vremenom mijenjao pogled na vještice, ali i njihov prikaz, dolazi se do zaključka da Winifred, Sarah i Mary čine svojevrsnu ravnotežu između dva gledišta – one jesu strašne i zle, ali su i smiješne i lako se s njima poistovjetiti.

3. *American Horror Story: Coven* (2013.)

American Horror Story antologijska je serija američkog redatelja Ryana Murphyja (*Scream Queens*, *Glee*, *Monster: the Jeffrey Dahmer story*), a njezina treća sezona, *Coven*, smatra se i jednom od najboljih. Sezona je postavljena u New Orleansu, nakon uragana Katrine i prati novu generaciju vještica, potomaka preživjelih nakon inkvizicije u Salemu, 1692. Djevojke žive i usavršavaju svoje vještine u zajednici/*coven*u koji ne samo da ih uči o njihovom podrijetlu i nasljeđu, već predstavlja i sigurno mjesto za njih, posebno u jeku snažnih predrasuda vanjskog svijeta. Kako epizode odmiču, postaje jasno da je *coven* u riziku od napada i iznutra i izvana. Što se tiče samih likova, one su simbol modernog feminizma tumačen kroz lik vještice, a njihova glavna vještica „The Supreme“ definira matrijarhalno uređenje zajednice. Raznolikost njihovih osobnosti i osobnih prošlosti i iskustava direktno odražava i raznolikost pristupa feminizmu, dominaciji muškaraca, rasizmu i drugim problemima kojima se sezona bavi. *AHS: Coven* na vrlo zanimljiv način predstavlja jednu generaciju žena kao „unuke vještica koje je bilo nemoguće spaliti“ (Lonegran, 2017: 2-12).

Vještica u kazalištu

Vještice na kazališnim daskama dio su nešto oskudnijeg spektra likova i karakteristika. Uglavnom se realiziraju kroz onu osnovnu dihotomiju stare, ružne zlice i zavodljive čarobnice. Vještice se u kazališnim produkcijama najviše pojavljuju u klasicima poput *Macbetha* ili nešto

¹⁴ Baldwin, H.T. (2018). *Good Witch, Bad Witch: 'Hocus Pocus' in focus*. <https://www.thecrimson.com/article/2018/10/23/hocus-pocus-in-focus>. Datum pristupa: 29.6.2024.

vedrijim, komičnijim ulogama kao što su one u dječjim bajkama, mjuziklima i slično (Herga, 2018: 50).

1. *Wicked*¹⁵ (2003.)

Prije znana samo kao Zla Vještica sa Zapada, Elphaba u brodvejskom mjuziklu *Wicked* puno je slojevitiji lik. Rođena zelene kože i oštih zubi, pored svoje lijepe sestre Nessarose, Elphaba je uvijek bila odbijana i zanemarena. Zbog čudnih pogleda i sama se ponašala čudno i nije imala prijatelje. Unatoč svemu tome, bila je vrlo borbena, znala razlikovati dobro i loše, vrlo pametna i dobra. Za jednu vješticu vrlo netipična, osim možda izgledom. U *Čarobnjaku iz Oza* bila je zla od početka do kraja, pa je ova karakterizacija velika suprotnost. Velik dio Elphabine dobrote može pripisati i njenoj prvoj pravoj prijateljici Glindi, koju znamo kao Dobru Vješticu s Istoka („Because I knew you, I have been changed for good.“).

2. *Into the Woods*¹⁶(1987.)

Into the Woods mjuzikl je legendarnog Stephena Sondheima inspiriran bajkama braće Grimm. Priča prati poznate likove iz bajki (Pepeljuga, Zlatokosa, Crvenkapica, pekar i njegova supruga...) i njihove najveće želje koje imaju i žele da se ispune pod svaku cijenu. Kada jednog dana pekar i njegova žena dobiju posjet od stare vještice, saznaju da je na njih bacila kletvu te da ju mogu razbiti samo ako pođu na vrlo izazovan put kroz šumu. Nakon što se naizgled svima ostvare želje, dolazi do preokreta i svi se stanovnici kraljevstva moraju ujediniti i spasiti svoj dom kako bi zaista mogli živjeti sretno do kraja života. Lik vještice u ovom djelu započinje klasično, kao glavni zlikovac, posesivna, uobražena, sarkastična starica velikog nosa, raščupane kose i dugih noktiju. Međutim, kako se priča raspliće, saznaje se da me nesigurna, usamljena i na neki način služi kao glas razuma. Prenosi poruku kako svi uvijek u drugima traže krivce za vlastite nedaće, a nikad ne pogledaju unutar sebe i prihvate posljedice svojih djela.

Pop kultura uspješno pokazuje kompleksnost lika vještice, ali i da je teško prikazati njenu iskonsku sablasnost i moć, a da se pritom ne prelazi u kič i karikaturu. U tome dosta pomažu primjeri, osim onih u kojima površnosti poput kostimografije te geste i mimike lica obavljaju većinu posla, koji uz sam lik vještice prikazuju i društvene kontekste njihova postojanja – najviše preko isključivanja iz zajednice, progona i drugih nedaća s kojima su bile suočene. Lik vještice i dalje zadržava svoju simboličku moć u svim njenim oblicima i mnogi zato smatraju

¹⁵ https://wickedplay.fandom.com/wiki/Elphaba_Thropp#Personality Datum pristupa: 30.6.2024.

¹⁶ <https://www.mtishows.com/print/node/1041> Datum pristupa: 30.6.2024.

da su upravo one odraz svega onoga čega se jedno primitivno i patrijarhalno društvo najviše boji¹⁷.

¹⁷ Odak, P. (2016). Preuzeto s: <https://voxfeminae.net/feministyle/horor-i-figura-vjestice-3/> Datum pristupa: 25.5.24.

ZAKLJUČAK

Lik vještice obuhvaća širok spektar karakteristika, definicija i uloga. Dok je nekima samo zlikovac iz bajke, drugima je pozitivan uzor, izvor inspiracije. Ono što je ovaj rad analizirao bio je, između ostalog, upravo put koji je vještica prošla od strašne, zle, segregirane žene i glavnog neprijatelja društva i svega što je sveto do snažne, svojeglave i samouvjerene heroine i simbola feminizma i emancipacije žena. Ta je promjena vidljiva u svim kulturama, pa tako i na hrvatskom tlu. Već na primjeru Magde Logomer Herucine mogla se uočiti jedna snaga i otpornost koju je žena toga doba imala, a možda je nije smjela ili znala pokazati. S druge strane, u primjerima Vrkićevih ili predaja Bošković-Stulli, nije bilo ni jedne pozitivne konotacije za lik vještice. Ona je u svim situacijama negativac, izvor straha i čuđenja. Zbog strahova ukorijenjenih u puk, bilo iz povijesnih, religijskih ili nekih drugih razloga, u prošlosti je bilo vrlo teško, gotovo nemoguće proširiti vidike i promijeniti perspektive, ne samo kada je riječ o vješticama, nego i o svemu drugome što je tada bilo nepoznato i izazovno. Na sreću, društvo se s vremenom itekako naučilo ne samo „nositi“ s vješticama, nego im i osigurati mjesto u njemu.

Iako možda manje zastupljena u suvremenim izvorima koji nisu filmovi, predstave i televizijske serije, vještica je nesumnjivo ostavila dubok trag u svijetu. Ona više nije samo sredstvo zastrašivanja i fragment nečije mašte i fantazije, ona je sada prozor u mnoge društvene situacije i u sebi nosi puno dublje simboličko značenje, kako u svjetskoj, tako i u hrvatskoj povijesti i kulturi.

SAŽETAK

Vještica je jedan od likova i motiva usmene i pisane književnosti koji se pojavljuje u svjetskoj, a i hrvatskoj povijesti i književnosti. Cilj je ovog rada, između ostaloga, bio istražiti njenu prisutnost u usmenoj književnosti, jasnije je prikazati kao lik najčešće demonoloških predaja, no i njenu svojevrsnu prisutnost u suvremenoj kulturi.

Analizom različitih hrvatskih primjera priča i povijesnih događaja, stvorena je slika vještice u prošlosti i u sadašnjosti te razlika između uloge koju je imala tada i one koju danas nosi. Također, uočena je i paralela između samoga motiva i lika vještice u predaji i onoga u priči o povijesnom događaju.

Vještica je danas za mnoge lik s kojim se mnogi mogu poistovjetiti. Ostavlja iza sebe bogatu povijest, fiktivnu i zbiljsku, ali i nudi puno otvoreniji pogled u današnje društvo i izazove s kojima se susreće.

Ključne riječi: magija, vještice, hrvatske tradicijske predaje, inkvizicija, folklor.

ABSTRACT

The witch is one of the most common characters and motifs in oral and written literature and in both global and local (Croatian) history. The purpose of this paper was, among other things, a deeper research and understanding of the witches presence in oral literature, most often in stories of mythical and demonic nature, and subsequently in popular culture.

Through analysis of various foreign and Croatian examples (both stories and historical events) an image of the witch of the past and the present is created, as well as the difference between the role she had then and the one she plays today. Additionally, a parallel is made between the depiction of the witch character/motif in traditional tales and the one in historical, real life events.

The witch is now for many a character that many can identify with. The witch leaves behind a rich history, both real-life and fictional, but also offers a much more open view of today's society and the challenges it faces.

Key words: magic, witches, traditional croatian tales, inquisition, folklore.

POPIS LITERATURE

1. Balog, Z. (2016). Magda Logomer Herucina. *Časopis Povijesnog društva Križevci*, 1, 132. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/175739> Pristupljeno: 2.5.2024.
2. Barešin, S. (2013). Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture. *Ethnologica Dalmatica* 20, 39. Split: Etnografski muzej.
3. Botica, S. (2013). *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Bošković-Stulli, M. (1997). *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Matica Hrvatska.
5. Buckland, R. (2007). *Vještice umijeće*. Zagreb: Nova arka.
6. Čiča, Z. (2002). *Vilenica i vilenjak: sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
7. Deduš, V. (1952). *Istina o vješticama*. Zagreb: Seljačka sloga.
8. Dragić, M. (2007). *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Preuzeto s: <https://www.researchgate.net/publication/369011357> Pristupljeno: 29.4.2024.
9. Đurić, T. (2007) *Legende puka hrvatskog; 3: Legende o postanku mjesta, Ljubavne legende*. Samobor.
10. Herga, I. (2018). *Lik vještice u kazališnoj i filmskoj produkciji* (Završni rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:201:756430> Pristupljeno: 2.5.2024.
11. Jureta, A. (2017). Demonska bića u Zagori. *Ethnologica Dalmatica*, 24(24), 43–57. <https://hrcak.srce.hr/185670> Pristupljeno: 2.6.2024.
12. Lonergan, M.D. (2017). *Witches , Bitches , and White Feminism : A Critical Analysis of American Horror Story: Coven*.
13. Marks, Lj. (2007). “Ni o drvo, ni o kamen. . .”: Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama. *Narodna Umjetnost*, 44(2), 27–42. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/file/36645> Pristupljeno: 10.5.2024.
14. Michelet, J. (2003). *Vještica*. Zagreb: Slovo.

15. Odorčić, E. (2018). Kultura sjećanja i pamćenja: Salem (Witch City). *Pro tempore – časopis studenata povijesti, XIII (13)*. Zagreb. Preuzeto s:
<https://hrcak.srce.hr/file/321354> Pristupljeno: 14.7.2024.
16. Petersdorff, E. (2012). *Demoni, vještice, spiritisti*. Split: Verbum.
17. Romić, A. (2023). *Fakcija i fikcija u usmenoj epici sinjske krajine* (Diplomski rad). Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet. Preuzeto s:
<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:901791> Pristupljeno: 7.7.2024.
18. Rudan, E. (2016). *Vile s Učke – Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
19. Vidović Schreiber, T. T. (2011). *Suvremene predaje grada Splita* (Doktorski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
20. Vrkić, J. (1997). *Hrvatske predaje*. Zagreb: Glagol.

Web izvori:

1. Preuzeto s: <https://blagamisterije.com> Datum pristupa: 16.8.2024.
2. Preuzeto s: <https://sibenskiportal.hr/kultura/kako-su-sibenske-vjestice-mrna-i-dobra-zacarale-postenog-dragana/> Datum pristupa: 16.8.2024.
3. Preuzeto s: <https://www.turistickeprice.hr/znate-li-legendu-o-vampiru-juri/> Datum pristupa: 13.9.24.
4. Preuzeto s: <https://visitkarlovacounty.hr/legende-o-kleckim-i-ozaljskim-vjesticama/> Datum pristupa: 4.7.2024.
5. Preuzeto s: <https://www.ericjuneabooks.com/2014/08/analyzing-disney-villains-evil-queen/> Datum pristupa: 29.6.2024.
6. Preuzeto s: <https://www.thecrimson.com/article/2018/10/23/hocus-pocus-in-focus> Datum pristupa: 29.6.2024.
7. Preuzeto s: https://wickedplay.fandom.com/wiki/Elphaba_Thropp#Personality

Datum pristupa: 30.6.2024.

8. Preuzeto s: <https://www.mtishows.com/print/node/1041> Datum pristupa: 30.6.2024.

9. Preuzeto s: <https://voxfeminae.net/feministyle/horor-i-figura-vjestice-3/>

Datum pristupa: 25.5.2024.

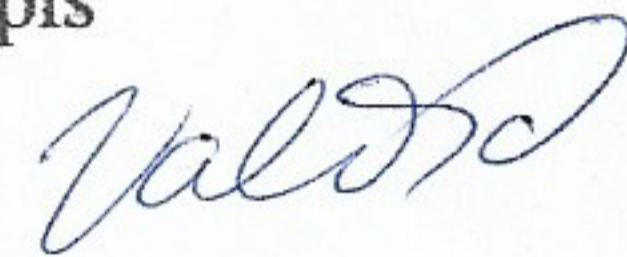
SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Nikola Valdić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce Ranog i predviđenskog odgoja i obrazovanja, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, srpanj, 2024.

Potpis

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)

Student/ica: Nilva Valčić
Naslov rada: Motiv-lice vještice u hrvatskim tradicijskim pričama
Znanstveno područje i polje: Humanističke znanosti
Vrsta rada: Završni rad

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
doc. dr. sc. Tea-Tereza Vidović Schreiber

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
/

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
doc. dr. sc. Tea-Tereza Vidović Schreiber
nakl. asistent Sanja Balić
izv. prof. dr. sc. Helena Dragić

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22)).

Split, 24. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice: Valčić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.